

De herpetofauna in het Duitse deel van het Bosbeekdal (Meinweggebied)

VERSLAG VAN EEN TWEETAL EXCURSIES VAN DE HERPETOLOGISCHE STUDIEGROEP

A.J.W. Lenders, Groenstraat 106, 6074 EL Melick, e-mail: tlenders@home.nl

P. Kolshorn, Biologische Station Krickenbecker Seen, Krickenbecker Allee 17, D-41334 Nettetal, e-mail: peter.kolshorn@bsks.de

Op 11 april en 12 september 2009 hield de Herpetologische Studiegroep excursies in het Duitse deel van het Bosbeekdal in het Meinweggebied. De excursies waren georganiseerd in samenwerking met de Duitse natuurbescherming, speciaal het Biologische Station Krickenbecker Seen. Doel van de excursies was om de reptielen in dit natuurreserveaat te inventariseren, waarbij speciale aandacht uitging naar het voorkomen van de Adder (*Vipera berus*). Het Boschbeekdal vormt samen met de Lüsekamp een 250 ha groot natuurreserveaat in de gemeente Niederkrüchten, waarin de laatste jaren veel beheersmaatregelen zijn uitgevoerd ten behoeve van de herpetofauna.

INVENTARISATIES

In het Nederlandse deel van het Bosbeekdal zijn in de nazomer van 2003 tot en met 2007 jaarlijks inventarisaties uitgevoerd (LENDERS, 2008). Deze najaarsexcursies van de Herpetologische Studiegroep, die altijd voornamelijk gericht waren op het inventariseren van reptielen, vonden altijd plaats in de eerste helft van de maand september en vormen dus goed vergelijkingsmateriaal voor de najaarsexcursie in 2009. Omdat speciale aandacht uitging naar de Adder werd besloten in 2009 ook een voorjaarsexcursie te houden om de vangkans voor deze soort te vergroten.

Voor beide excursiedagen waren bewust kenners aangezocht om een goed beeld te krijgen van de in het gebied aanwezige reptielen (en amfibieën). Aan de voorjaarsexcursie namen twaalf personen deel, tien Nederlanders en twee Duitsers, allen ervaren herpetologen met een gedegen kennis van de inheemse herpetofauna. In het najaar was de opkomst met 34 liefhebbers groter en moest besloten worden de groep te splitsen. De helft van de groep met uitsluitend minder ervaren Nederlandse deelnemers, inventariseerde onder leiding van Harry van Buggenum en Pieter Puts het Nederlandse deel van het Bosbeekdal. De overige 17 deelnemers (elf Nederlanders en zes Duitsers) gingen onder leiding van de auteurs van dit artikel aan

de slag in het Duitse deel [figuur 1]. Negen personen van deze laatste groep hebben zowel aan de voorjaars- als najaarsexcursie in het Boschbeekdal deelgenomen, waardoor een hoge consistentie en vergelijkbaarheid bij het inventariseren was gewaarborgd.

De inventarisaties startten op beide dagen om 10.00 uur bij Manege Venhof en duurden tot het einde van de middag. De gevolgde Duitse route liep via het Melickerven, in Duitsland Blanke Water genoemd, langs het 'Blaukehlchenbiotop' (tegenover de Vogelkooi), het Rauhbruch (tegenover de Waalsberg), het 'Dünenvenn' (ter hoogte van de Rolvennen) tot aan de Löschteiche (tegenover de Komiezenpoel). Hierbij werd het gebied tussen de Overschlagbahn (een zandweg, parallel aan de landsgrens) en de Bosbeek gebiedsdekkend afgezocht. Aan de Nederlandse zijde werd de al eerder gelopen route (LENDERS, 2008) gevolgd. Globaal werd het gebied tussen de Grote Herkenboscherbaan/Komiezenpad en de Bosbeek geïnventariseerd. Op 11 april was het wisselend bewolkt met veel zon en een maximumtemperatuur van meer dan 20 °C. Op 12 september was het weer vergelijkbaar met iets minder bewolking en een maximumtemperatuur die op ongeveer 18 °C bleef steken. Op beide dagen viel er geen neerslag van betekenis en bedroeg de windsnelheid ongeveer 2 Bft. Zeker voor de minder warmteminnende reptielen waren de inventarisatieomstandigheden door de hoge dagtemperaturen niet ideaal.

VEGETATIE EN BEHEER

Waar de Bosbeek de terrasranden doorbreekt is het dal vrij smal, terwijl het op de tussenliggende plateaus tot enkele honderden meters breed uitwaaiert. De beek zelf wordt begeleid door vochtige loofbossen, vooral wilgen- en elzenbroekbossen. Deze natuurlijke bosgordel is over het algemeen vrij smal, de ondergroei wordt plaatselijk gedomineerd door Moeraszegge (*Carex acutiformis*). Op de hoger gelegen delen zijn Zomereik (*Quercus robur*), Grove den (*Pinus sylvestris*) of

FIGUUR 1

Inventarisatie van het zuidwestelijke vochtige deel van het Bosbeekdal, het 'Blaukehlchenbiotop' (foto: R. Geraeds).

Fijnspar (*Picea abies*) aangeplant. In de open bossen bestaat de ondergroei uit Bochtige smele (*Deschampsia flexuosa*), Pijpenstrootje (*Molinia caerulea*) of Adelaarsvaren (*Pteridium aquilinum*). Waar het dal een open karakter heeft domineren Pijpenstrootje in combinatie met Wilde gagel (*Myrica gale*), Dophei (*Erica tetralix*), Sporkehout (*Rhamnus frangula*) en Ruwe berk (*Betula pendula*). Op de open hogere delen, buiten het eigenlijke dal, komt vooral Struikhei (*Calluna vulgaris*) voor in combinatie met Zomereik en Ruwe berk.

Ten behoeve van de Adder zijn in het recente verleden ingrijpende beheersmaatregelen doorgevoerd conform het opgestelde grensoverschrijdende beschermingsplan voor deze soort (LENDERS *et al.*, 2002). Dit betekent dat zowel aan Duitse als aan Nederlandse zijde diverse bospercelen zijn gekapt [figuur 2], dat gesloten bos is omgevormd tot open bos, kleinschalige plagwerkzaamheden [figuur 3] hebben plaatsgevonden in de droge en natte heide en dat de opslag van dennen en berken in de open terreinen is verwijderd. Met deze werken is het Adderbeschermingsplan vrijwel compleet uitgevoerd en zijn de gestelde beheersdoelen (meer openheid, aanleggen van verbindingzones, meer structuur in de vegetatie) voor de korte termijn gerealiseerd. Aan de Nederlandse zijde is de begrazing gestopt, de Duitse zijde van het Bosbeekdal wordt jaarlijks met een geleide schaapskudde een- of tweemaal kortstondig begraaasd.

Het gevoerde beheer heeft aan de Duitse zijde geresulteerd in de massale terugkeer van de Klokjesgentiaan (*Gentiana pneumonanthe*), een soort die in het Meinweggebied vrijwel was uitgestorven (LENDERS & OUWERKERK, 2007).

HERPETOFAUNA VAN HET DUITSE BOSBEEKDAL

Alle soorten reptielen die in het Meinweggebied voorkomen zijn bij

FIGUUR 2

De hogere gronden waren op Duits grondgebied tot voor kort dicht beplant met dennen en sparren. Van het bos zijn enkele jaren geleden grote delen gekapt, waardoor zich op die plekken weer een open heideachtige vegetatie kan ontwikkelen (foto: R. Geraeds).

het Bosbeekdal grensoverschrijdend vastgesteld (VAN BUGGENUM *et al.*, 2009). Het voor de Adder gevoerde beheer heeft ongetwijfeld ook zijn invloed gehad op de overige herpetofauna. Het ligt voor de hand dat meerdere reptielen van de maatregelen hebben geprofiteerd. Bij de inventarisaties zijn vier soorten vastgesteld, te weten de Adder, de Hazelworm (*Anguis fragilis*), de Zandhagedis (*Lacerta agilis*) en de Levendbarende hagedis (*Zootoca vivipara*). De Gladde slang (*Coronella austriaca*) is niet gevonden, maar is wel al eerder in het Nederlands deel van het Bosbeekdal aangetoond (LENDERS, 2008). Een overzicht van de waarnemingen is opgenomen in tabel 1.

Uit de gegevens blijkt dat de Zandhagedis in alle jaren het meest algemene reptiel is in het Bosbeekdal. De soort komt op Duits en Nederlands grondgebied wijd verbreid voor [figuur 4]. Door het gevoerde beheer is het terrein aan de Duitse zijde veel opener geworden, waarvan de soort ongetwijfeld direct heeft geprofiteerd. De Zandhagedis is aangetroffen op open kap- en plagvlakten, maar ook in de droge heidevegetaties. De weersomstandigheden zijn waarschijnlijk ook van invloed geweest op de goede inventarisatieresultaten. Zowel Hazelworm als Levendbarende hagedis zijn vooral gezien in terreindelen met een goed ontwikkelde kruidlaag, veelal overheerst Pijpenstrootje op de vindplaatsen. Hoewel dit soort vegetaties aan de Duitse zijde de laatste jaren sterk in oppervlak is afgenomen, valt het aantal vangsten van deze soorten, zeker in vergelijking met het Nederlands deel van het Bosbeekdal, niet tegen.

De biotoop lijkt op Duits grondgebied door de veelal slecht ontwikkelde kruidlaag vooralsnog niet echt geschikt voor de Adder. De enige Adder is gevonden naast een plagstrook in een sterk vergraste heide. De verwachting was dat de dieren op meerdere plekken aanwezig zouden zijn, zeker waar nog geschikte biotopen grenzen aan kernpopulaties op Nederlands grondgebied. De soort is echter ook in het Duitse deel van het Bosbeekdal behoorlijk in aantal afgenomen. Maar mogelijk is het weer ook hier van invloed geweest, in dit geval in negatieve zin.

Bij het keren van boomstronken en liggend takhout is op drie plekken de Gewone pad (*Bufo bufo*) aangetroffen. Op soortgelijke schuilplaatsen, vaak op kale vlakten, zijn op vijf plekken ook Vinpootsalamanders (*Lissotriton helveticus*) gevonden. Het betrof zowel juveniele als adulte dieren. Bij de voorjaarsexcursie zijn in een sloot ook de Alpenwatersalamander (*Mesotriton alpestris*) en de Kleine watersalamander (*Lissotriton vulgaris*) gezien die zich tegoed deden aan vers afgezette eieren van de Bruine kikker (*Rana temporaria*). Tijdens de najaarsexcursie werden van beide soorten op een enkele plek ook juvenielen gevonden. Vooral in de nabijheid van de Bosbeek zijn op een twintigtal locaties voornamelijk juveniele en subadulte Bruine kikkers gevangen. Op één plek werd een juveniele Heikikker (*Rana arvalis*) gezien. Bij de poelen waren tientallen subadulte en juveniele groene kikkers (*Rana esculenta* synklepton) aanwezig. Door handmatig adulte en subadulte dieren

FIGUUR 3

Op de rand van het eigenlijke dal is op veel plekken de oude heide in stroken geplagd (foto: R. Geraeds).

Datum	Landsdeel	Adder			Gladde slang			Hazelworm			Zandhagedis			Levendbarende hagedis		
		Levensfase			Coronella austriaca			Anguis fragilis			Lacerta agilis			Zootoca vivipara		
		A	S	J	A	S	J	A	S	J	A	S	J	A	S	J
11 april 2009	Duitsland										8	2		3	2	
12 september 2009	Duitsland	1						1	1		28		10	2		6
12 september 2009	Nederland	1						1			18		8	2		1
2003 - 2007	Nederland	25	5	12	8	0	6	1	0	1	129	5	82	9	5	7

TABEL 1

Overzicht van de waargenomen reptielen in 2009 op Duits en Nederlands grondgebied in het Bosbeekdal en een vergelijking met eerdere excursiegegevens uit de jaren 2003-2007, het totaal over vijf jaren, naar LENDERS (2008). Levensfase: A:adult; S:subadult; J:juveniel.

te vangen kon van vier exemplaren worden vastgesteld dat het met zekerheid Poelkikkers (*Rana lessonae*) betrof, terwijl zes andere werden gedetermineerd als Bastaardkikker (*Rana klepton esculenta*). Samenvattend konden in het Duitse Bosbeekdal dus vier soorten reptielen en acht soorten amfibieën worden aangetoond.

HERPETOFAUNA VAN HET NEDERLANDSE BOSBEEKDAL

De parallel-excursie in het Nederlandse deel van het Bosbeekdal leverde een soortgelijk beeld op als aan de Duitse zijde. Ook hier was de Zandhagedis het meest geziene reptiel, zowel wat betreft adulte als juveniele exemplaren [figuur 5]. Het aantal waarnemingen was op 12 september echter verrassend kleiner [tabel 1]. De soort heeft op Nederlands grondgebied mogelijk een lagere dichtheid, maar waarschijnlijk zijn de resultaten ook terug te voeren op de geringere ervaring van de deelnemers. In diverse andere jaren waren de aantallen bij dezelfde excursie beduidend hoger. Ook rond het aan het Bosbeekdal grenzende Oude Hakhoutbos komt de Zandhagedis veel voor (LENDERS & DAAMEN, 2004). De Adder kon niet worden gevangen en gefotografeerd, het betreft derhalve een zichtwaarneming van één exemplaar. De waarnemingen van amfibieën komen ook overeen, met uitzondering van het gegeven dat op de Nederlandse zijde geen salamanders zijn gevonden. Alle waarnemingen passen in het beeld dat al eerder van het Nederlands Bosbeekdal is geschetst (LENDERS, 2008).

dit een verschuiving van het traditionele bosbeheer naar een gericht natuurbeheer.

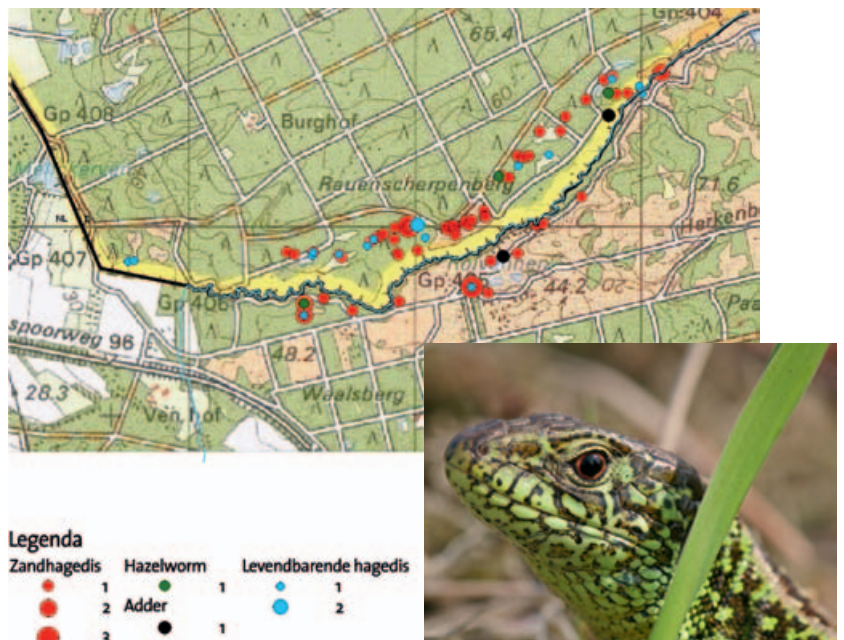
Aan de Duitse zijde zijn nog aanvullende maatregelen nodig om geïsoleerde reptielbiotopen met de Nederlandse Meinweg te verbinden. Dit geldt met name voor de Adder, die in het Duitse Rheinland nog maar op twee plekken voorkomt (HERPETOFAUNA NORDRHEIN-WESTFALEN, 2009). Omdat de gebieden aan weerszijden van de grens zijn aangewezen als Natura 2000-gebieden bestaat de wettelijke verplichting om zich van overheidswege in te zetten voor de instandhouding en verbetering van reptielbiotopen. Aandacht voor de ontwikkeling van een meer natuurlijke vegetatie zal leiden tot het herstel van het hele ecosysteem waarmee ook andere bedreigde plant- en diersoorten een betere bescherming krijgen.

Met de uitvoering van het adderbeschermingsplan zijn in feite de eerste consistente contacten gelegd op het gebied van reptielenbeheer tussen beheerders aan de Nederlandse en Duitse zijde van de Meinweg. Voor die tijd was er slechts incidenteel en bovendien sterk persoonsgebonden samenwerking op het gebied van onderzoek. Dit onderzoek had vooral betrekking op het inventariseren van herpetofauna en libellen (zie HERMANS, 1992). De beide excursies van 2009 geven hier een op grotere schaal georganiseerde invulling aan en tonen dat samenwerking bij grensoverschrijdende inventarisaties voor de natuurbescherming een duidelijke meerwaarde heeft die naar de toekomst verder zal moeten worden uitgebouwd.

Het Interreg Project Nationaal Park Regio Meinweg dat recentelijk van start is gegaan zal ongetwijfeld een nieuwe impuls geven aan de

DUIJS-NEDERLANDSE SAMENWERKING

Het natuurbeheer in het Nederlandse en Duitse deel van de Meinweg was tot voor kort niet echt op elkaar afgestemd. Debet hieraan waren vooral de verschillende doelstellingen die voor de natuurterreinen aan weerszijden van de grens waren opgesteld. Aan Duitse zijde lag het accent vooral op de commerciële bosbouw, aan Nederlandse zijde meer op natuur en recreatie. Nadat het natuurreservaat 'Lüsekamp en Boschbeek' enkele jaren geleden aangekocht is door het Land Nordrhein-Westfalen, wordt ook in deze Duitse gebieden een meer expliciet natuurbeheer gevoerd. Met name voor het Bosbeekdal betekende

FIGUUR 4

Overzicht van de aangetroffen reptielen in het Bosbeekdal bij inventarisaties in het voor- en najaar van 2009. (Topografische ondergrond © Kadaster, 2010; foto: R. Geraeds).

FIGUUR 5

In het najaar van 2009 zijn ook veel juveniele exemplaren van de Zandhagedis (*Lacerta agilis*) gevonden (foto: R. Geraeds).

DANKWOORD

De gegevens voor dit artikel werden verzameld in een samenwerkingsverband van Duitse (Biologische Station Krickenbecker Seen) en Nederlandse (Herpetologische Studiegroep Limburg) herpetologen. We danken zowel Staatsbosbeheer als het Land Nordrhein-Westfalen voor de toestemming om op hun eigendommen de inventarisaties uit te mogen voeren.

Duits-Nederlandse samenwerking en de natuurwaarden, speciaal voor de herpetofauna, in het hele gebied versterken.

Summary

REPTILES AND AMPHIBIANS IN THE GERMAN PART OF THE BOSBEEKDAL VALLEY (MEINWEG NATURE RESERVE)

In the spring and autumn of 2009, the Dutch Herpetological Study group and the German Biologische Station Krickenbecker Seen organized field trips to the Boschbeekdal valley, a nature reserve in the German part of the Meinweg area. The main goal of the trips was to gather information about the distribution of reptiles (especially Adder) on the German side of the border. From 2003 to 2007, comparable field trips were held in the Dutch part of this brook valley (LENDERS, 2008).

The results provided evidence for the presence of Adder (*Vipera berus*), Sand lizard (*Lacerta agilis*), Common lizard (*Zootoca vivipara*) and Slowworm (*Anguis fragilis*). No Smooth snake (*Coronella austriaca*) were found, although this species is relatively common in the Dutch part of the reserve. Adders were only captured in one location, and Common lizard and Slowworm were also rare. The most common reptile was the Sand lizard, mainly found in dry heathland. In addition, eight species of amphibians were found in their land habitat: one species of toad, four species of frog and three species of newt.

Reviewing the results, we were not surprised that the Sand lizard had benefited most from the management measures that have been taken in this area. This species prefers an open biotope and hence benefits most from trees being cut down and grassy heather vegetations being sod-cut. Additional management measures should result in suitable biotopes for all reptiles

on both sides of the Dutch–German border. Long-term international cooperation will produce the best results.

Zusammenfassung

DIE HERPETOFAUNA IM DEUTSCHEN TEIL DES BOSCHBEEKTALS (MEINWEG)

Im Frühjahr und Herbst 2009 organisierten die niederländische Herpetologische Arbeitsgruppe vom Naturhistorisch Genootschap Limburg und die deutsche Biologische Station Krickenbecker Seen gemeinsame Exkursionen im Boschbeekdal, dem deutschen Teil des Meinwegs. Ziel war die Erhebung von Daten zur Verbreitung der Reptilien (speziell der Kreuzotter (*Vipera berus*)) auf der deutschen Seite der Grenze. Vergleichbare Exkursionen fanden von 2003 bis 2007 bereits im niederländischen Teil des Boschbeektals statt (LENDERS, 2008).

Die Ergebnisse belegen das Vorkommen von Kreuzotter, Zauneidechse (*Lacerta agilis*), Waldeidechse (*Zootoca vivipara*) und Blindschleiche (*Anguis fragilis*). Nicht gefunden wurde die Schlingnatter (*Coronella austriaca*), die aber im niederländischen Teil des Gebiets recht verbreitet ist. Die Kreuzotter konnte lediglich an einer Stelle gefangen werden. Waldeidechse und Blindschleiche waren ebenfalls selten. Häufigstes Reptil war die Zauneidechse, die vor allem in trockenen Heiden festgestellt wurde. Außerdem wurden acht Amphibienarten in ihrem Landhabitat nachgewiesen: eine Krötenart, vier Frosch- und drei Molcharten. Beim Vergleich der Ergebnisse überraschte uns nicht, dass die Zauneidechse am meisten von den durchgeführten Pflege- und

Entwicklungsmaßnahmen profitiert hat. Sie bevorzugt offene Flächen und reagiert daher sehr positiv auf Gehölzentnahme und das Plaggen vergraster Heide. Zur Optimierung der Lebensräume für alle Reptilienarten sind jedoch weitere Maßnahmen auf beiden Seiten der Staatsgrenze erforderlich. Die besten Ergebnisse liefert dabei eine Durchführung in grenzüberschreitender Kooperation.

Literatuur

- BUGGENUM, H.J.M. VAN, R.P.G. GERAEDS & A.J.W. LENDERS, 2009. Herpetofauna van Limburg. Verspreiding en ecologie van amfibieën en reptielen in de periode 1980–2008. Stichting Natuurpublicaties Limburg, Maastricht.
- HERMANS, J.T., 1992. De libellen van de Nederlandse en Duitse Meinweg (Odonata). Stichting Natuurpublicaties Limburg, Maastricht.
- HERPETOFAUNA NORDRHEIN-WESTFALEN, 2009. Kreuzotter. 13 december 2009. 4 februari 2010. <http://www.herpetofauna-nrw.de/Arten/3.8Kreuzotter.htm>.
- LENDERS, A.J.W., 2008. De amfibieën en reptielen van het Boschbeekdal (Meinweggebied). Verslag van een vijftal excursies van de Herpetologische Studiegroep. Natuurhistorisch Maandblad 97(3): 44–47.
- LENDERS, A.J.W. & L. DAAMEN, 2004. Habitatbeheer voor de Zandhagedis rond het Oude Hakhoutbos (Meinweggebied). Natuurhistorisch Maandblad 93(10): 281–286.
- LENDERS, A.J.W., M. DORENBOSCH & P. JANSSEN, 2002. Beschermingsplan adder Limburg. Bureau Natuurbalans-Limes Divergens/Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, Nijmegen/Roermond.
- LENDERS, A.J.W. & R.B. OUWERKERK, 2007. Het beheer van bijzondere planten- en diersoorten in Nationaal Park de Meinweg. Natuurhistorisch Maandblad 96(7): 189–193.